

“SHIMOLIY MINTAQALARDA QISHLOQ XOJALIGINI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI VA ULARNING INNOVATSION ECHIMLARI” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya

UO‘T: 332.055.2

“O‘ZBEKISTONDA OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGI UCHUN QISHLOQ XO‘JALIGINING TRANSFORMATSIYASI: DIVERSIFIKATSIYA, YERDAN FOYDALANISH VA SIYOSIY CHORALAR”

PRIMOV Abdulla, Dotsent, Xalqaro Qishloq Xo‘jaligi Universiteti, Toshkent.

Email: Abdulla.Primov@rau.ac.uk | ORCID: 0000-0002-1889-21613

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19239588>

Annotatsiya: Ushbu tezisda O‘zbekiston qishloq xo‘jaligining transformatsiyasi va uning oziq-ovqat xavfsizligiga qo‘shgan hissasi diversifikatsiya, yerdan foydalanishdagi o‘zgarishlar hamda asosiy siyosiy aralashuvlar prizmasi orqali ko‘rib chiqilgan. Rasmiy statistika, siyosiy hujjatlar va nashr etilgan tadqiqotlar kabi ikkilamchi manbalarga tayangan holda, tezis ekinlar va chorvachilik tendensiyalarini umumlashtiradi, ekin ishlab chiqarishning hududiy holatlarini ko‘rsatadi hamda 2014–2023 yillarda qishloq xo‘jaligi yerlarining taqsimlanishini tahlil qiladi. Dalillar paxta maydonlarining bosqichma-bosqich qisqarib, don ekinlari va yuqori qiymatli ekinlar ulushining ortganini ko‘rsatadi; chorvachilik esa ishlab chiqarishning muhim manbai bo‘lib qolayotgan bo‘lsa-da, yem-xashak va unumdorlik bo‘yicha qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Tezis davlatning yer va ijaraga berish islohotlari, sug‘orishni modernizatsiya qilish, subsidiyalar va imtiyozli moliyalashtirish, raqamli platformalar hamda AKIS kabi choralarini birlashtiradi. Xulosa shuki, oziq-ovqat xavfsizligi bo‘yicha erishilgan yutuqlarni barqaror qilish uchun iqlimga mos suv boshqaruvini kengaytirish, qiymat zanjirlarini mustahkamlash va fermerlarning texnologiya, maslahat xizmatlari hamda bozorlarga kirishini yaxshilash zarur.

Kalit so‘zlar: Ekin diversifikatsiyasi; Yer islohoti; Sug‘orish; Chorvachilik; Raqamli qishloq xo‘jaligi; Qiymat zanjirlari; O‘zbekiston; Siyosat

1. Kirish. Ilgari O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi siyosati asosan strategik ahamiyatga ega ekinlar — paxta va kuzgi bug‘doyga qaratilgan bo‘lib, meva-sabzavotlar kabi boshqa ekinlar siyosiy e‘tibordan chetda qolgan. Paxta va don mamlakatning asosiy ekinlari hisoblanadi. Paxta va kuzgi bug‘doy jami sug‘oriladigan maydonning qariyb 80% ini egallaydi, meva, sabzavot, kartoshka, tamaki va yem-xashak ekinlari esa qolgan hududlarda yetishtiriladi. So‘nggi yillarda O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi siyosatida diversifikatsiya, ayniqsa meva-sabzavotchilikni rivojlantirish ustuvor yo‘nalishga aylandi.

Davlatning islohot va rivojlanish kun tartibida diversifikatsiya ustuvor bo‘lib, bu milliy strategiyalar va investitsiya ustuvorliklarida aks etadi. 2017–2021 yillarga mo‘ljallangan Milliy taraqqiyot strategiyasi paxta va don ekinlaridan tashqari yuqori qiymatli, mehnat talab qiladigan ishlab chiqarish va qayta ishlashga (bog‘dorchilik, meva-sabzavot) o‘tish zarurligini ta’kidlaydi; bu esa qishloq bandligi, oziq-ovqat xavfsizligi va eksport tushumlarini sezilarli oshirishi kutiladi. Yangi ekin maydonlarining cheklanganligi sharoitida oziq-ovqat ishlab chiqarishni oshirish mavjud yerlarning unumdorligini barqaror usullar bilan ko‘tarish va ekinlarni diversifikatsiya qilish tizimlarini joriy etishni talab qiladi. Shu bois ekinlar xilma-xilligi barqaror qishloq xo‘jaligida muhim rol o‘ynaydi.

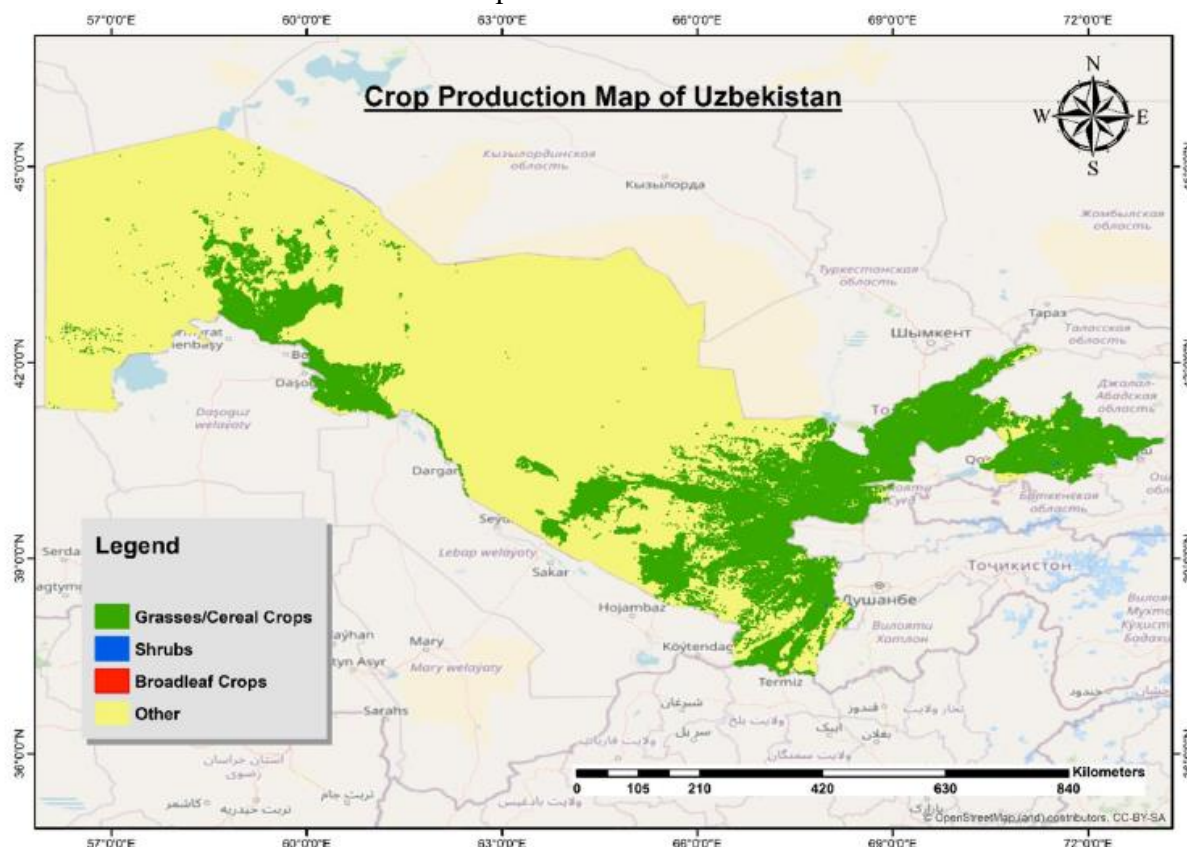
2. Metodologiya va ma’lumot manbalari. Ushbu tezis rasmiy statistika, siyosiy hujjatlar hamda e‘lon qilingan tahlillardan olingan ikkilamchi ma’lumotlarga asoslanadi. Oziq-ovqat xavfsizligi uchun dolzarb bo‘lgan diversifikatsiya, chorvachilikdagi qiyinchiliklar, yerdan

foydalanishdagi o‘zgarishlar va asosiy siyosiy instrumentlarni umumlashtirish uchun tavsifiy trend tahlil qo‘llanildi.

Bundan tashqari, Barqaror rivojlanish maqsadlariga muvofiq O‘zbekiston bo‘yicha oziq-ovqat xavfsizligini tahlil qilish jarayonida turli ikkilamchi manbalardan olingan ma‘lumotlar asosida tahlil amalga oshirildi. Ikkilamchi ma‘lumotlardan foydalanishning afzalligi — ular ko‘pincha raqamli formatda bo‘ladi va masofadan turib olish mumkin, bu esa yig‘ish va tahlilni soddalashtiradi.

3. Ekin ishlab chiqarish tendensiyalari

Rasm 1. O‘zbekistonda ekin ishlab chiqarish xaritasi.

Manba: Muallif ishlanmasi (asosiy xarita: OpenStreetMap).

2020 yilda O‘zbekiston dunyoning eng yirik sakkiz paxta ishlab chiqaruvchi davlatlari qatoriga kirib, 6-o‘rinni egalladi; shuningdek, paxtani iste‘mol qilish bo‘yicha ham 7-o‘rinda qayd etildi. Paxta ishlab chiqarish 2019–2021 yillarda ichki narxlarning oshishi, paxta narxlariga davlat tartibga solishining bekor qilinishi va hosildorlikning ortishi hisobiga ko‘paydi. Davlat statistika qo‘mitasining dastlabki ma‘lumotlariga ko‘ra, guruch va dukkakli ekinlarni ham o‘z ichiga olgan don mahsulotlari ishlab chiqarish 7,5 mln tonnani tashkil etib, 2020 yilga nisbatan 1,2% ga kamaygan. Don va dukkakli ekinlar tarkibida bug‘doy ulushi hanuz asosiy o‘rinda. 2018-2023 yillarda bug‘doy ulushi 4–5 foiz punktga kamayib, 2015 yildagi 84,4% dan 2021 yilda 79,9% ga tushdi; dukkakli ekinlar ulushi esa 0,9% dan 5,4% gacha, ya‘ni 4 foiz punktga oshdi.

2018 yildan boshlab kartoshka, sabzavot va poliz ekinlari maydoni kengaydi. 2022 yilda kartoshka, sabzavot va poliz mahsulotlari ishlab chiqarishi ortdi; eng yuqori o‘sish sur‘ati poliz ekinlarida 6,9% ni tashkil etdi, sabzavot ishlab chiqarish esa 4,1% ga ko‘paydi. Kartoshka ishlab

“SHIMOLIY MINTAQALARDA QISHLOQ XOJALIGINI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI VA ULARNING INNOVATSION ECHIMLARI” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya

chiqarish oʻsishi 4,7% ga yetdi. Yuqori qiymatli va yuqori hosildor ekinlarga investitsiyalar keyingi uch yil ichida oʻsishga hissa qoʻshishi kutiladi.

4. Chorvachilik va hayvonot yetishtirish. Chorvachilik sektori Oʻzbekiston qishloq xoʻjaligida muhim boʻlib, mamlakatning umumiy qishloq xoʻjaligi mahsulotining 46,3% ini tashkil etadi. Asosan qorakoʻl qoʻylari, qoramol, echki, tuya va otlar boqiladi. Oʻzbekistonda qishloq xoʻjaligi mahsulotining qariyb 40% chorvachilik hissasiga toʻgʻri keladi, bu hajmning taxminan 45% ini sut mahsulotlari tashkil etadi. Soʻnggi 30 yilda yem-xashak ekinlari uchun ajratilgan yerlar 70% ga qisqargan boʻlsa-da, qoramol soni 150% ga oshib, 15 million boshga yetdi. Qoramol sonining bunday keskin koʻpayishi issiqxona gazlari emissiyalarining ortishiga ham sabab boʻlmoqda.

Jadval 1. Hududlar boʻyicha chorvachilik mahsuloti hajmlarining taqsimlanishi (%).

Hudud	%	Hudud	%
Navoiy	64.5	Bukhara	48.0
Kashkadarya	59.3	Surkhandarya	46.6
Djizak	59.1	Samarkand	45.7
Khorezm	53.9	Namangan	41.7
Tashkent reg.	50.6	Syrdarya	40.5
Karakalpakstan	50.5	Fergana	40.2
		Andijan	36.7

Manba: Oʻzbekiston Respublikasi Statistika qoʻmitasi, 2023.

Shuni ham taʼkidlash joizki, Oʻzbekistonda chorvachilikning katta qismi yemning asosiy manbai sifatida yaylovlardan foydalanishga tayanadi. Chorvachilik mahsulotlarining sezilarli qismi oʻrtacha 0,15 gektar yerga ega boʻlgan dehqon xoʻjaliklari tomonidan ishlab chiqariladi; bu esa qishloq aholisi uchun daromad va oziq-ovqatning muhim manbai hisoblanadi. Oʻzbekistonda chorvachilik mahsulotlarining eng katta ulushi Navoiy (64,5%), Qashqadaryo (59,3%), Jizzax (59,1%), Xorazm (53,9%), Toshkent viloyati (50,6%) va Qoraqalpogʻiston Respublikasiga (50,5%) toʻgʻri keladi (Rasm 2).

Bundan tashqari, chorva boqish Oʻzbekistonda dehqon xoʻjaliklari tizimining asosi boʻlgan anʼanaviy amaliyotdir. Biroq chorvachilikdagi past unumdorlik uning turmush darajasi, oziq-ovqat xavfsizligi va eksport iqtisodiyotiga qoʻsha oladigan hissasini cheklamoqda. Chorvadorlarni ekin yetishtirishga oʻtishga undaydigan asosiy omillar quyidagilar:

- Yem-xashak resurslarining yetishmasligi
- Yer maydonlari va almashlab ekish imkoniyatlarining cheklanganligi
- Moliyaviy resurslarning yetishmasligi
- Vositalar va xizmatlardan foydalanishning qiyinligi

2021 yilda chorvachilikda yalpi ishlab chiqarish deyarli ikki barobar oshib, 4,1% ga yetdi. Hukumat chorvachilik sektoriga bir qator subsidiyalar va imtiyozlar joriy etdi, bu esa ishlab chiqarish oʻsishiga ijobiy taʼsir koʻrsatdi. PR-5017 Prezident qarori chorvachilikni qoʻllab-quvvatlash choralarini belgilaydi.

“SHIMOLIY MINTAQALARDA QISHLOQ XOJALIGINI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI VA ULARNING INNOVATSION ECHIMLARI” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya

5. Yerdan foydalanish va diversifikatsiya islohotlari.1991 yilda mustaqillikka erishgach, O‘zbekiston markazlashgan reja iqtisodiyotidan bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayonida don bo‘yicha o‘zini o‘zi ta‘minlash orqali oziq-ovqat xavfsizligiga intildi. Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishida paxta va bug‘doy eng katta ulushga ega. Maydon va ishlab chiqarish bo‘yicha davlat kvotalari mavjud bo‘lib, belgilangan narxlarda davlatga majburiy sotish amaliyoti saqlanib kelgan. 2018-2023 yillarda O‘zbekiston hukumati diversifikatsiyalashgan ekin tizimini rag‘batlantirish orqali oziq-ovqat xavfsizligi va eksport salohiyatini oshirishga qaratilgan turli islohotlarni amalga oshirdi. 2016–2020 yillarga mo‘ljallangan “Qishloq xo‘jaligi tarmog‘ini isloh qilish va rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Prezident qarori (№2460) paxta ishlab chiqarishni 350 ming tonnagacha qisqartirish, paxta maydonini kamaytirish hamda keyingi besh yilda 220 ming gektarda yuqori qiymatli intensiv ekinlarni joylashtirishni ko‘zda tutdi. 2017 yil boshidan islohotlar kun tartibida diversifikatsiya ustuvor bo‘lib, u milliy strategiyalar va investitsiya prioritetlarida aks etdi. 2017–2021 yillarga mo‘ljallangan Milliy taraqqiyot strategiyasi paxta va don ekinlarini yuqori qo‘shilgan qiymatli, mehnat talab qiladigan ishlab chiqarish va qayta ishlashga, jumladan meva-sabzavotchilikka yo‘naltirish muhimligini e‘tirof etadi.

Jadval 1. O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi yerlarining taqsimlanishi (2014–2023), jami ekin maydoniga nisbatan %.

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Bug‘doy va don ekinlari	44	45	45	45	45	45	46	47	47	47
Paxta	37	36	36	35	35	34	34	32	31	30
Kartoshka	2	2	2	2	2	2	3	2	3	3
Sabzavotlar	5	6	5	5	5	6	5	6	6	6
Poliz ekinlari	2	2	1	2	2	2	2	2	1	2
Meva va rezavorlar	7	5	7	7	7	8	8	8	9	9
Uzumzorlar	3	4	4	4	4	3	3	3	3	3
Jami ekinlar	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Manba: Statistik yilnomasi, 2023.

Jadval 1 2014–2023 yillar mobaynida qishloq xo‘jaligi yerlarining taqsimlanishini ko‘rsatadi. 2014 yilda ekin maydonining 37% paxta yetishtirishga ajratilgan bo‘lsa, 2023 yilga kelib bu ko‘rsatkich 30% gacha kamaygan.

6. Davlat siyosati va aralashuvlar.2030 yilga borib O‘zbekistonning har bir hududida qishloq xo‘jaligi bo‘yicha bilim va innovatsiyalarni targ‘ib qilish, targ‘ibot markazlarini ochish hamda qishloq xo‘jaligining turli yo‘nalishlarini rivojlantirish uchun 100 dan ortiq ixtisoslashgan fermerlik faoliyat turlarini shakllantirish ko‘zda tutiladi. Bu choralarga ekin kasalliklarini kamaytirish, tuproq tarkibi va mikroflorasini yaxshilash, suvdan samarali foydalanish kabi yo‘nalishlar kiradi. Shuningdek, O‘zbekistonda infratuzilmaga talab katta. Baholashlarga ko‘ra, 2022–2026 yillarda 299 ta nasos stansiyasini optimallashtirish uchun 826 mln AQSH dollari ajratilishi zarur. Mamlakat miqyosida oziq-ovqat xavfsizligini yaxshilash uchun hukumat asosan bug‘doy ishlab chiqarishiga va parranda hamda chorvachilik quvvatlarini maksimal darajada oshirishga e‘tibor qaratadi.

“SHIMOLIY MINTAQALARDA QISHLOQ XOJALIGINI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI VA ULARNING INNOVATSION ECHIMLARI” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya

O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini strategik diversifikatsiya qilib, paxtaga qaramlikni kamaytirdi va ekinlar turini kengaytirdi. 2016 yildan buyon paxta ekiladigan maydon qariyb 30% ga qisqarib, 1,3 mln gektardan 2023 yilda 900 ming gektar atrofida bo‘ldi. Bu siyosiy burilish fermerlarga meva, sabzavot va don kabi muqobil, rentabelli va nisbatan kam suv talab qiladigan ekinlarni yetishtirish imkonini berdi.

O‘zbekistonning qurg‘oqchil iqlimi sharoitida samarali suv boshqaruvi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Hukumat suv tejamkorligini oshirish uchun bir qator tashabbuslarni amalga oshirmoqda. 2017–2023 yillar davomida sug‘orish infratuzilmasini modernizatsiya qilishga 1,5 mlrd AQSH dollaridan ortiq investitsiya kiritildi.

Fermerlarni qo‘llab-quvvatlash va qishloq xo‘jaligi unumdorligini rag‘batlantirish maqsadida subsidiyalar hamda moliyaviy yordam dasturlari joriy etildi. 2023 yilda urug‘lik, o‘g‘it va pestitsidlar uchun 300 mln AQSH dollaridan ortiq subsidiya ajratildi. Bu yordam ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va barqaror amaliyotlarni rag‘batlantirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, hukumat qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish va samaradorlikni oshirishda raqamli texnologiyalar rolini e‘tirof etdi. 2023 yilga kelib “Agroplatforma” kabi raqamli platformalarda 100 mingdan ortiq fermer ro‘yxatdan o‘tgan bo‘lib, ular bozor ma‘lumotlari, ob-havo bashoratlari va agrotexnik tavsiyalarni olishi mumkin. Bu platformalar qaror qabul qilishni yaxshilash va hosildorlikni oshirishga qaratilgan.

2021 yilda hukumat Qishloq xo‘jaligida bilim va innovatsiyalar milliy markazi (AKIS) huzurida — Qishloq xo‘jaligi xizmatlari markazlarini sinov tariqasida ishga tushirdi. AKIS tashabbusi Prezident farmoni bilan tasdiqlangan. AKIS dehqon va fermer xo‘jaliklarini ham qamrab olgan holda, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqaruvchilariga 100 dan ortiq xizmatlarni taklif etadigan yagona platforma hisoblanadi.

7. Xulosa. O‘zbekistonda ekin diversifikatsiyasi, infratuzilmaga investitsiyalar va modernizatsiya siyosati bilan kechayotgan qishloq xo‘jaligi transformatsiyasi oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash va ochlikni kamaytirishga yordam berdi. Biroq yerdan va suvdan foydalanishdagi samarasizliklar, oziq-ovqat xavfsizligi tizimidagi bo‘shliqlar hamda importga bog‘liqlik muhim to‘siq bo‘lib qolmoqda. Barqaror o‘sishni ta‘minlash uchun iqlimga mos amaliyotlarni kengaytirish, qiymat zanjirlarini yaxshilash hamda fermerlarning texnologiya va bozorlarga kirishini mustahkamlash zarur. Qishloq xo‘jaligi kun tartibini Barqaror rivojlanish maqsadlari bilan uyg‘unlashtirgan holda, O‘zbekiston oziq-ovqatda o‘zini o‘zi ta‘minlashni mustahkamlashi va barqaror oziq-ovqat savdosida mintaqaviy yetakchilikka da‘vogarlik qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. (2023). Statistical Yearbook / official statistics.
2. Hasanov, S. (2016). Agricultural Policies to Enhance the Development of Fruit and Vegetable Subsectors in Uzbekistan. *European Scientific Journal*, ESJ, 12(13), 479.
3. Karimov, A. (2013). Productive Efficiency of Potato and Melon Growing Farms in Uzbekistan: A Two Stage Double Bootstrap Data Envelopment Analysis. *Agriculture*, 3(3), 503–515.
4. PR-5017. (2021). Presidential Resolution on livestock support measures.